

ROZDZIAŁ 12.

ZMIANY W SEKTORZE ROLNO-ŻYWNOŚCIOWYM W POLSCE I POLSKICH REGIONACH PO AKCESJI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Adam Edward Szczepanowski¹

Wstęp

Sektor rolno-żywnościowy, który wytwarza dobra zaspokajające potrzeby żywieniowe ludzi jest jednym z podstawowych działów gospodarek krajów na całym świecie. Rozwój gospodarczy większości państw na świecie powoduje, co prawda, zmniejszenie znaczenia tego sektora w gospodarkach narodowych, jednak wartość produkcji realizowanej w tych działach gospodarki wzrasta. Zmienia się także relacja między wynikami uzyskiwanymi w rolnictwie i przemyśle spożywczym.

W Polsce na przestrzeni ostatnich 25 lat również zmniejszeniu uległa rola rolnictwa, niemniej jednak wciąż pozostaje ono znaczącym sektorem w gospodarce narodowej wytwarzając około 4% produktu globalnego i 3,5% PKB. Jest również miejscem zatrudnienia dla około 13% wszystkich pracujących w gospodarce narodowej². Znaczenie sektora

¹ Dr Adam Edward Szczepanowski, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku.

² J. Wilkin, *Bilans 10 lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej dla rolnictwa i obszarów wiejskich*, [w:] *Raport o stanie wsi. Polska wieś 2014*, I. Nurzyńska, W. Poczta (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014, s. 14.

rolno-żywnościowego w gospodarce narodowej Polski determinowane jest przede wszystkim stopniem rozwoju gospodarczego danego państwa, w drugiej kolejności wynika ono z wewnętrznej struktury sektora³.

Celem rozdziału jest ocena dynamiki rozwoju tego sektora na poziomie kraju i regionów (województw) po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. W przekroju krajowym badaniami objęto lata 2001–2017, natomiast w ujęciu regionalnym badania dotyczą nieco krótszego okresu, czyli lat 2005–2017. Jest to jednak i tak dość długi czas (aż 13 lat), w którym dostatecznie uwidaczniają się trendy rozwojowe rolnictwa w poszczególnych województwach. Artykuł został napisany w konwencji opisowo-indukcyjnej, głównie na podstawie danych GUS.

12.1. Zmiany w rolnictwie po wejściu Polski do Unii Europejskiej

Zmiany systemu społeczno-gospodarczego, zapoczątkowane na przełomie lat 80. i 90 XX wieku doprowadziły Polskę do głębokich i rozległych przeobrażeń⁴. Jak podaje Józef Zegar, proces doskonalenia polityki rolnej trwał co najmniej do 1998 roku i przyniósł początkowo poprawę warunków gospodarowania w wyniku ograniczenia skali i zakresu liberalizacji polityki rolnej. W rolnictwie zostały one zainicjowane uwolnieniem cen produktów rolniczych poczynając od 1 sierpnia 1989 roku. Część zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego otrzymała poza tym budżetowe wsparcie do realizowanych inwestycji, co poprawiło jakość krajowych artykułów rolno-żywnościowych i umożliwiło skuteczne konkurowanie z dobrami importowanymi. Lata bezpośrednio poprzedzające wejście do

³ E. Szuba, A. Mrówczyńska-Kamińska, *Znaczenie sektora rolno-spożywczego w gospodarkach państw Europy Środkowo-Wschodniej*, "Journal of Agribusiness and Rural Development" 2014, nr 2(32), s. 190.

⁴ M.G. Woźniak, *Wzrost gospodarczy w Polsce w latach 90. Czynniki, bariery, perspektywy*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Kraków 2002, s. 23–24.

Unii Europejskiej były okresem bardzo niskich dochodów rolnictwa, często uznawanych za objaw kryzysu ekonomicznego tego sektora⁵.

Rozwojowi rolnictwa i obszarów wiejskich w pierwszych 15 latach transformacji nie sprzyjał również brak długookresowej strategii i częste zmiany na stanowisku ministra rolnictwa. Polityka rolna zmieniała się zbyt dynamicznie i nie była umocowana w kompleksowej i wieloletniej strategii. Ograniczało to jej skuteczność i efektywność. Dopiero przygotowania do wdrożenia w Polsce programów przedakcesyjnych, zwłaszcza programu SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development), nakierowanego na wspieranie rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, a także przetwórstwa rolno-spożywczego, wymusiły przygotowanie w 1999 roku przez polski rząd dokumentu strategicznego *Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa*⁶. Opracowanie takiej strategii było warunkiem zapoczątkowania działań finansowanych z funduszy unijnych w ramach SAPARD.

Silnym bodźcem do zbudowania nowych ram instytucjonalnych potrzebnych do wprowadzenia nowego rodzaju polityki rolnej oraz systemu wspierania obszarów wiejskich i rozwoju przetwórstwa rolno-spożywczego, była możliwość skorzystania z funduszy przedakcesyjnych i perspektywa członkostwa w UE⁷. Proces ten zakończył się sukcesem, czego wyrazem było zarówno pełne i dobre wykorzystanie przyznanych Polsce funduszy w ramach SAPARD, jak i sprawne włączenie się w mechanizm wspólnej polityki rolnej (WPR) po 1 maja 2004 roku⁸.

Wiele analiz wskazuje, że wejście Polski do UE wpłynęło znacząco na poprawę dochodów gospodarstw rolnych oraz na przyspieszenie rozwoju

⁵ Por. J. Zegar, *Dochody w strategii rozwoju rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa 2004, s. 185–196.

⁶ *Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 1999.

⁷ Więcej na temat wpływu poszczególnych funduszy strukturalnych na rozwój obszarów wiejskich, *Fundusze europejskie a rozwój gospodarczy*, A. Sadowski, A. Wysocki (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2012.

⁸ J. Wilkin, dz. cyt. s. 14–16.

produkcji niektórych działów rolnictwa. Analizy te wskazały również, że wzrost dochodów rolnictwa wynikał ze wsparcia finansowego sektora rolnego w formie dopłat bezpośrednich i innych płatności zwiększających przychody rolników, a rozwój produkcji rolnej był kształtowany przez wzrost popytu krajowego i eksportowego na surowce pochodzenia rolniczego⁹. Znaczące były przede wszystkim płatności bezpośrednie, które zostały uruchomione w 2004 roku. Transfery finansowe z UE do Polski w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) wyniosły w 2004 roku 298 mln euro, w 2006 roku już 2155 mln euro, a w 2012 roku aż 4739 mln euro, czyli prawie 16 razy więcej niż na początku. Największe płatności trafiły do województwa mazowieckiego – 9138 mln zł, wielkopolskiego – 7131 mln zł, lubelskiego – 6345 mln zł oraz podlaskiego – 4338 mln zł¹⁰.

W latach 2000–2003 wartość dodana rolnictwa wynosiła średnio 20 mld zł rocznie, tj. zaledwie około 8,5 tys. zł na 1 pracującego, a dochody gospodarstw domowych rolników w 2003 roku były o 35% niższe od dochodów rodzin pracowniczych. Sytuacja dochodowa rolników radykalnie poprawiła się od 2004 roku. Wartość dodana wytworzona w rolnictwie zwiększyła się do blisko 38 mld zł (średnio w latach 2004–2008), a realny poziom tej wartości był wówczas o 71,5% wyższy od średniej z lat 2000–2002. W tym czasie dochód przedsiębiorcy rolnego wzrósł z około 9,2 mld zł do 22 mld zł (w cenach bieżących), a realna jego wartość zwiększyła się ponaddwukrotnie (o 108,5%)¹¹. Ten przyrost dochodów i wartości dodanej rolnictwa wynikał głównie ze wzrostu dotacji,

⁹ R. Urban, R. Mroczek, *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na rynki rolne. Polski sektor żywnościowy w pierwszych latach członkostwa. (Synteza)*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa, Warszawa 2010, s. 42.

¹⁰ *Ocena wpływu „budżetu rolnego” Wspólnoty na lata 2014–2020 na kondycję finansową krajowego rolnictwa i całą gospodarkę*, B. Wieliczko (red.), Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PIB, Warszawa 2013, s. 21.

¹¹ W. Poczta, *Wpływ integracji z UE na sytuację strukturalną, produkcyjną i ekonomiczną polskiego rolnictwa*, [w:] *Stan polskiej gospodarki żywnościowej po przystąpieniu do Unii Europejskiej. Raport 6 (synteza)*, R. Urban (red.), seria Program Wieloletni 2005–2009, Raport nr 145, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009, s. 36.

a w niewielkim tylko stopniu ze zwiększonej produkcji czy też poprawy efektywności gospodarowania.

Po wejściu do Unii Europejskiej większego wpływu na dochody rolnictwa nie miały zmiany cen, jak twierdzi W. Poczta¹², gdyż tzw. indeksy nożyc cen (bieżące) w kolejnych latach wzajemnie się kompensowały, a skumulowana ich wartość utrzymywała się na ustalonym poziomie. W latach 2004–2008 kwota dotacji uwzględnianych w rachunku ekonomicznym rolnictwa osiągnęła średnią wartość 9,9 mld zł rocznie. Jej przyrost (o 9 mld zł) stanowił ponad 70% przyrostu dochodu przedsiębiorcy rolnego (12,6 mld zł) i połowę przyrostu wartości dodanej (18 mld zł). Udział dotacji w dochodzie przedsiębiorcy rolnego zwiększył się z 9,2% w latach 2000–2003 do 45% w latach 2004–2008. Rzeczywista stopa dotowania sektora rolnego była jeszcze większa, gdyż wszystkie dotacje zwiększające przychody rolnictwa osiągnęły już kwotę około 15,5 mld zł (w 2008 roku), co stanowi 2/3 dochodu przedsiębiorcy rolnego.

Nastąpiło również przyspieszenie rozwoju handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi¹³ i wzrost chłonności krajowego rynku żywności, będące wynikiem integracji z Unią Europejską, wywołało ożywienie produkcyjne w rolnictwie. W okresie poprzedzającym wejście Polski do UE (lata 1998–2003) globalna produkcja rolnictwa obniżała się w tempie 0,3% rocznie, a po wejściu do UE zwiększała się o 2% rocznie. To przyspieszenie dotyczyło głównie produkcji roślinnej, której tempo zmian wynosiło odpowiednio –1,5% i 3,9% rocznie. Natomiast globalna produkcja zwierzęca w obu porównywanych okresach rozwijała się bardziej równomiernie; odnotowano jej wzrost odpowiednio o 1,1% i 1,65% rocznie. Przyspieszenie

¹² *5 lat Polski w Unii Europejskiej. Raport*, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa 2009, s. 80.

¹³ W 2013 roku udział eksportu rolno-spożywczego w handlu ogółem wynosił 13,1%, importu 9,2%. W latach 2003–2013 eksport rolno-spożywczy wzrósł pięciokrotnie, tj. z 4,0 do prawie 20 mld euro, a import niemal czterokrotnie, tj. z 3,6 do 14,2 mld euro. *Polski sektor rolno-żywnościowy i obszary wiejskie po 10 latach członkostwa w UE – przegląd najważniejszych zmian*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2014, s. 10.

rozwoju tej produkcji po wstąpieniu do UE było więc niewielkie. Tempo wzrostu produkcji końcowej zwiększyło się o połowę (z 1,5% do 2,4% rocznie), a produkcji towarowej obniżyło się o 1/10 (z 2,4% do 2,2%). To spowolnienie rozwoju nie dotyczy produkcji roślinnej, gdyż wartość końcowa tej produkcji wzrastała odpowiednio o 2,1% i 4,4%, a towarowa o 2,1% i 3,2% rocznie, lecz jedynie produkcji zwierzęcej. Tempo wzrostu wartości końcowej tej produkcji obniżyło się o 1/5 (z 1,3% do 1,1% rocznie), a towarowej nawet o 2/5 (z 2,6% do 1,5% rocznie). Takie obniżenie wskaźników wzrostu produkcji zwierzęcej oznaczało pewną zmianę struktury tej produkcji, wywołaną głębokim kryzysem w sektorze mięsa wieprzowego (w latach 2008–2009). Po wejściu do Unii Europejskiej nastąpiło¹⁴:

- duże przyspieszenie rozwoju produkcji rzepaku (o 21% rocznie, z –6,2% do 14,8%), mięsa wołowego (o 10,4% rocznie, z –6,5% do 3,9%) i produkcji zbóż (z –3,0% do 5,6% rocznie),
- niewielkie przyspieszenie rozwoju produkcji warzyw (z –4,4% do 1,5% rocznie) i mleka (z –1,2% do 0,6%),
- pewne spowolnienie wzrostu produkcji mięsa drobiowego (z 9,7% do 6,8% rocznie), owoców (z 5,5% do 2,8% rocznie) oraz jaj (z 4,6% do 3,1%),
- oraz spowolnienie tempa redukcji produkcji ziemniaków (z –13,2% do –10,4% rocznie) i buraków cukrowych (z –5,5% do –3,5% rocznie).

Produktywność ziemi oraz produktywność nakładów kapitałowych w polskim rolnictwie jest nieco wyższa od przeciętnego poziomu w całej Unii. Wskazują na to badania R. Urbana. Problemem polskiego rolnika jest niska produktywność pracy, która mierzona wartością produkcji jest sześciokrotnie niższa niż w UE-15 i jest na poziomie rolnictwa rumuńskie-

¹⁴ R. Urban, *Wpływ integracji z unią Europejską na polskie rolnictwo*, [w:] *Polski sektor żywnościowy w pierwszych latach członkostwa*. (Synteza), Instytut Ekonomiki Rolnictwa, Warszawa 2010, s. 14.

go, bułgarskiego i łotewskiego¹⁵. W okresie integrowania się Polski z Unią Europejską wyraźnie poprawiła się produktywność zużycia pośredniego i zużycia energii, a nieznacznie także wydajność pracy. Równocześnie obniżyła się produktywność wydatków na zakup obrotowych środków produkcji, w tym szczególnie nawozów mineralnych i środków ochrony roślin. Podobnie można ocenić zmiany produktywności zużytych pasz przemysłowych, co spowodowało jednak zmniejszenie zużycia innych pasz treściwych na jednostkę produkcji zwierzęcej i poprawę produktywności tych pasz¹⁶.

Słabe wyniki polskiego rolnictwa na tle UE wskazują na jego wadliwości strukturalne i technologiczne polskich gospodarstw. Sytuację tę z pewnością poprawił i nadal poprawia przede wszystkim duży wzrost dotacji, zatem polepszenie sytuacji ekonomicznej polskiego rolnictwa. W okresie integrowania z UE zwiększyło się przede wszystkim zużycie nawozów mineralnych, środków ochrony roślin i pasz przemysłowych. Jednostkowe zużycie tych czynników zwiększyło się odpowiednio o: 35%, 22% i 20%. W tym samym czasie tendencje spadkowe miało zużycie nawozów wapniowych, energii oraz kwalifikowanego materiału siewnego. Jednostkowe zużycie tych środków produkcji zmniejszyło się odpowiednio o: 54%, 15% i 25%. W porównywanych okresach zwiększył się względny poziom wydatków rolnictwa na zakup przemysłowych środków produkcji rolnej. W cenach stałych ich względny poziom wzrósł z 0,42 zł/zł do 0,45 zł/zł, tj. o 7%, a w cenach bieżących o 3%¹⁷.

Tendencja wzrostowa nakładów inwestycyjnych w rolnictwie utrzymuje się nadal, głównie dzięki dotacjom ze środków Unii Europejskiej. Największy wzrost dotyczy nakładów inwestycyjnych na budynki i budowlę: z 1,281 mld zł w 2010 roku do 2,373 mld zł w 2017 roku. Zwiększyły się

¹⁵ Por. tamże, s. 21–22.

¹⁶ *Rynek pasz*, W. Dzwonkowski (red.), Warszawa 2014, s. 24–26.

¹⁷ L. Wicki, *Zmiany w zużyciu nasion kwalifikowanych w Polsce*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G – Ekonomika Rolnictwa” 2009, t. 96, z. 4, s. 236.

również nakłady na maszyny, urządzenia techniczne i narzędzia z 1,424 mld zł w 2010 roku do 1,474 mld zł w 2017 roku¹⁸.

W latach 2002–2007 zmieniła się struktura gospodarstw rolnych. Ich liczba (ponad 1 ha) zmniejszyła się o 7,5% (z 1956 tys. do 1808 tys.), a średnia powierzchnia gospodarstw wzrosła z 8,4 ha do 8,8 ha. W tym czasie zwiększyła się liczba gospodarstw dużych o 9,4% (ze 116 tys. do 127 tys.), a ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych zwiększył się z 5,9% do 7,0% i w użytkowaniu ziemi rolniczej z 41,7% do 43,6%¹⁹. Jest to dobry kierunek zmian, ale ich skala jest zbyt niska. Świadczą o tym następujące porównania:

- więcej niż w Polsce jest gospodarstw rolnych tylko w Rumunii, udział Polski w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych w całej Unii wynosi aż 16,7%,
- odsetek dużych gospodarstw rolnych w Polsce jest trzykrotnie mniejszy niż w starej Unii i 6–7 razy mniejszy niż w Danii, Francji, czy też Niemczech,
- udział dużych gospodarstw rolnych (ponad 20 ha) w użytkowaniu ziemi rolnej w naszym kraju jest dwukrotnie mniejszy niż w rolnictwie starej UE.

Według wyników Badań Struktury Gospodarstw Rolnych (BSGR), liczba gospodarstw rolnych w czerwcu 2016 roku wynosiła 1410,7 tys. Z tej liczby 99,7% (1406,6 tys.) stanowiły gospodarstwa indywidualne, które posiadały 91,4% ogółu użytków rolnych oraz 88,9% ogółu przeliczeniowych sztuk dużych zwierząt gospodarskich znajdujących się w gospodarstwach rolnych. Bardziej rozdrobnione gospodarstwa rolne od polskich były tylko w Rumunii, Grecji, Słowenii, na Malcie i Cyprze.

Duże rozdrobnienie powoduje, że potencjał i siła ekonomiczna polskich gospodarstw rolnych są słabe. Gospodarstwa żywotne ekonomicznie i średnio żywotne (16 ESU i więcej) stanowią zaledwie 3,5–4,0% ogółu

¹⁸ *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, GUS, Warszawa 2018, s. 109.

¹⁹ Tamże, s. 113.

gospodarstw rolnych, a ich udział w wytwarzaniu nadwyżki bezpośredniej wynosi tylko 43%. W starej Unii odsetek takich gospodarstw jest 6–12 razy większy i wytwarzają one 85%–96% nadwyżki bezpośredniej całego rolnictwa²⁰. Przemiany struktury gospodarstw pod względem wielkości (żywności) ekonomicznej są również zauważalne, ale bardzo powolne²¹.

Postępuje więc polaryzacja struktury gospodarstw przy wyraźnie szybszym tempie przyrostu gospodarstw największych ekonomicznie. Wojciech Ziętara ocenia, że jest to skutek działania ostatniej ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego (z 11 kwietnia 2003 roku), w której ograniczono możliwość powiększania powierzchni gospodarstw rolnych²². Jednak liczba gospodarstw rolnych ogółem w Polsce stale się zmniejsza. W 2016 roku zmniejszyła się o 18,3 tys., tj. o 1,3% w porównaniu z rokiem 2013.

W ostatnim dwudziestoleciu zauważa się trend stałego zmniejszania zatrudnienia w rolnictwie, a wzrostu w usługach. Trend ten charakteryzuje właściwie wszystkie rozwinięte gospodarki Europy i świata. Odsetek pracujących w rolnictwie zmniejszył się z około 25% na początku transformacji do około 18% u progu wstąpienia do UE i do blisko 13% w 2012 roku. Wśród mieszkańców wsi ten odsetek spadł z 55% na początku transformacji do około 44% u progu wejścia do UE i prawie 30% w 2012 roku. Cały ubytek liczby pracujących w rolnictwie w pierwszych latach transformacji nastąpił w dawnym sektorze uspołecznionym, w którym absolutna liczba pracujących zmniejszyła się do 1995 roku o ponad 2/3 przy jednoczesnym wzroście liczby pracujących w rolnictwie indywidualnym o około 10%²³.

²⁰ W. Poczta, dz. cyt., s. 22.

²¹ J. Zegar wskazuje, że tego stanu ze względu na skalę zjawiska nie da się szybko zmienić (por. J. Zegar, *Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009, s. 85).

²² Por. W. Ziętara, *Stan dostosowań polskiego rolnictwa do integracji z Unią Europejską*, [w:] *Stan polskiej gospodarki żywnościowej po przystąpieniu...*, s. 50.

²³ I. Frenkel, *Ludność wiejska*, [w:] *Raport o stanie wsi. Polska...*, s. 58–59.

Niestety, przerost zatrudnienia w rolnictwie nadal jest wysoki. Zgodnie z danymi Eurostatu w polskim rolnictwie zatrudnionych było 1 804 tys. osób (2014 roku), co stanowiło 11,5 proc. wszystkich zatrudnionych, podczas gdy sektor ten wytwarzał zaledwie 2,9 proc. polskiego PKB. Na przerost zatrudnienia w polskim rolnictwie wskazują również wyniki badań Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (IERiGŻ), zgodnie z którymi bezrobocie ukryte w tym sektorze gospodarki sięga nawet 550 tys. osób²⁴. Według danych GUS z 2016 roku, obserwuje się dalszy wzrost (o ponad 19 pkt. proc. w stosunku do 2015 roku) liczby gospodarstw indywidualnych korzystających z najmniejszej (nierodzinnej) siły roboczej.

Przerost zatrudnienia w polskim rolnictwie pociąga za sobą liczne negatywne konsekwencje. Do najważniejszych należy zaliczyć:

- niekorzystny wpływ na potencjalne tempo wzrostu gospodarczego kraju,
- ponoszenie kosztów utrzymania osób zbędnych z punktu widzenia prowadzonej przez nie działalności (obniżenie efektywności, spowolnienie akumulacji kapitału, utrudnienie w nowych inwestycjach,
- wykluczenie społeczne na skutek niskich dochodów.

Wyniki badania struktury gospodarstw rolnych przeprowadzonego w 2016 roku, wskazują na dalsze zmiany zachodzące w polskim rolnictwie, spowodowane realizacją Wspólnej Polityki Rolnej, jak również zmianami koniunktury w rolnictwie światowym i krajowym, na które wpływ miały m.in.: biologiczny charakter produkcji rolnej i warunki agrometeorologiczne, zmiany nawyków żywieniowych ludności, przechodzenie na nowoczesne sposoby żywienia zwierząt gospodarskich, a także poszukiwanie nowych źródeł energii²⁵.

²⁴ *Badania terenowe IERiGŻ-PIB*, P. Chmieliński, B. Karwat-Woźniak, Warszawa 2014.

²⁵ *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2016 r.*, GUS, Warszawa 2017, s. 56.

12.2. Zmiany polskiego sektora żywnościowego w ostatnim dwudziestolecu

W ostatnich dziesięcioleciach zmieniają się proporcje między wartością wytworzoną w rolnictwie a wartością dodaną w przetwórstwie, na korzyść tej ostatniej. Dzieje się tak na skutek rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego na świecie i w Polsce. Zmienia się też charakter przetwórstwa, czego wyrazem jest ewolucja pojęć z tym związanych, od przemysłu rolnego, przez przemysł rolno-spożywczy i spożywczy do coraz częściej zwanego przemysłem żywnościowym²⁶. Zmiany te oznaczają, że przemysł spożywczy (żywnościowy) należy do najszybciej rozwijających się części gospodarki żywnościowej, a jego tempo rozwoju zależy przede wszystkim od tempa wzrostu gospodarczego kraju, a przede wszystkim od wzrostu świadomości ludności, od rozwoju cywilizacyjnego.

Sektor spożywczy według Polskiej Klasyfikacji Działalności (dział 10) dotyczy producentów artykułów spożywczych (przeznaczonych zarówno dla ludzi, jak i dla zwierząt) oraz producentów napojów, w tym napojów alkoholowych. W jego skład nie wchodzi także dystrybutorzy żywności. Sektor spożywczy obejmuje duży obszar działalności. Tworzą go firmy zajmujące się przetwórstwem produktów zwierzęcych (np. przemysł mięsny bądź mleczarski), przetwórstwem produktów roślinnych (np. przemysł zbożowo-makaronowy, owocowo-warzywny), przetwórstwem wtórnym (przemysł piekarski, paszowy, cukierniczy, koncentratów spożywczych, napojów bezalkoholowych) bądź też produkcją używek (alkohole). Produkty sektora mogą być zarówno nisko przetworzone (jak w przypadku uboju zwierząt i rozbioru mięsa), jak i stanowić efekt zaawansowanych procesów technologicznych, jak w przypadku żywności liofilizowanej²⁷. Z pewnością przetwórstwo spożywcze artykułów rolnych, w dobie rozwoju

²⁶ *Przemysł spożywczy w Polsce*, R. Urban (red.), ING Bank Śląski SA, Warszawa 2008, s. 30.

²⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2007 r. w sprawie Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD), Dz.U. z 2007 r. nr 251, poz. 1885.

cywilizacji nabiera coraz większego znaczenia, gdyż ma znaczący wpływ na ludzkie zdrowie, dlatego też podlega licznym regulacjom prawnym, określającym standardy jakości żywności.

Polski sektor spożywczy przeszedł znaczące przeobrażenia w ciągu ostatnich 20 lat. Stanowił jedną z branż, które najszybciej odrodziły się po kryzysie związanym z transformacją ustrojową, stając się jednocześnie ważnym stymulatorem wzrostu gospodarczego. Dzięki stałemu rozwojowi technicznemu, technologicznemu i organizacyjnemu sektora Polska znalazła się w czołówce nowoczesnych i innowacyjnych europejskich producentów żywności. Efektem jest m.in. niezwykle sukces eksportowy polskich przedsiębiorstw²⁸.

Wejście do UE przyspieszyło rozwój polskiego przemysłu spożywczego i pozwoliło na ujawnienie naszej przewagi w handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi, szybki wzrost eksportu i poprawę salda handlu zagranicznego. Przyspieszenie rozwoju gospodarczego kraju nie wywołało wprawdzie poprawy wyżywienia mierzonego wartością odżywczą spożywanej żywności, gdyż w takiej sytuacji w krajach wysoko i średnio rozwiniętych zmienia się struktura wyżywienia oraz zwiększa się obudowa żywności różnego rodzaju usługami i udział rynku w pokryciu potrzeb żywnościowych. Zjawiska te wystąpiły w pierwszych latach integrowania z Unią Europejską. W latach 2003–2008 średnie tempo rozwoju produkcji sprzedanej tego przemysłu wynosiło 5,2% rocznie, a w omawianym okresie zwiększyła się o 35%. Po wejściu do Unii Europejskiej tempo rozwoju sektora było ponadtrzykrotnie szybsze niż w latach zastoju (1999–2002) i dwukrotnie szybsze niż w minionym dwudziestoleciu, ale o 2/5 wolniejsze niż w latach 1993–1998²⁹.

Jednak tempo rozwoju przemysłu spożywczego w efekcie integracji z Unią Europejską było mniejsze od tempa procesów transformacji całej polskiej gospodarki, dokonanych w poprzedniej dekadzie. W okresie pierwszych trzech lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej, dynamika

²⁸ Tamże, s. 3.

²⁹ R. Urban, dz. cyt., s. 29.

wzrostu eksportu żywności z Polski przekroczyła 40%, zyski netto przemysłu spożywczego wyniosły ponad 4 mld zł rocznie, a rentowność 3,5% wartości obrotów netto. Są to wskaźniki dwukrotnie wyższe niż w latach poprzedzających wejście Polski do UE, a przy tym osiągnięte w warunkach stałego wzmocnienia złotówki oraz spadku cen zbytu przemysłu spożywczego. W roku 2011 wartość eksportu żywności wyniosła 62,4 mld zł (10,6% eksportu ogółem), a saldo obrotów było dodatnie i wynosiło 7,7 mld zł³⁰.

Po wejściu Polski do Unii Europejskiej kierunek zmian produkcji był podobny w przemyśle spożywczym i rolnictwie, ale tempo wzrostu tego przemysłu było dwukrotnie szybsze. Po integracji z UE nastąpiło wyraźne przyspieszenie ich rozwoju oraz dalsze zwiększenie udziału przemysłu spożywczego w zagospodarowaniu produkcji rolniczej. W latach 2001–2009 rozwój przemysłu spożywczego był prawie identyczny jak tempo rozwoju gospodarczego Polski (ponad 5% rocznie), ponaddwukrotnie szybszy od tempa wzrostu spożycia żywności, napojów i wyrobów tytoniowych oraz prawie o 2/5 wolniejszy niż produkcja całego polskiego przemysłu. Przemysł spożywczy wzmocnił swoją pozycję w całym sektorze żywnościowym i zwiększył udział w zaspokajaniu popytu krajowego na żywność, ale osłabła jego pozycja w całym polskim przemyśle i gospodarce³¹.

W latach 2001–2013 nastąpił znaczny przyrost produkcji towarowej, sprzedanej oraz przemysłu spożywczego (wykres 12.1.).

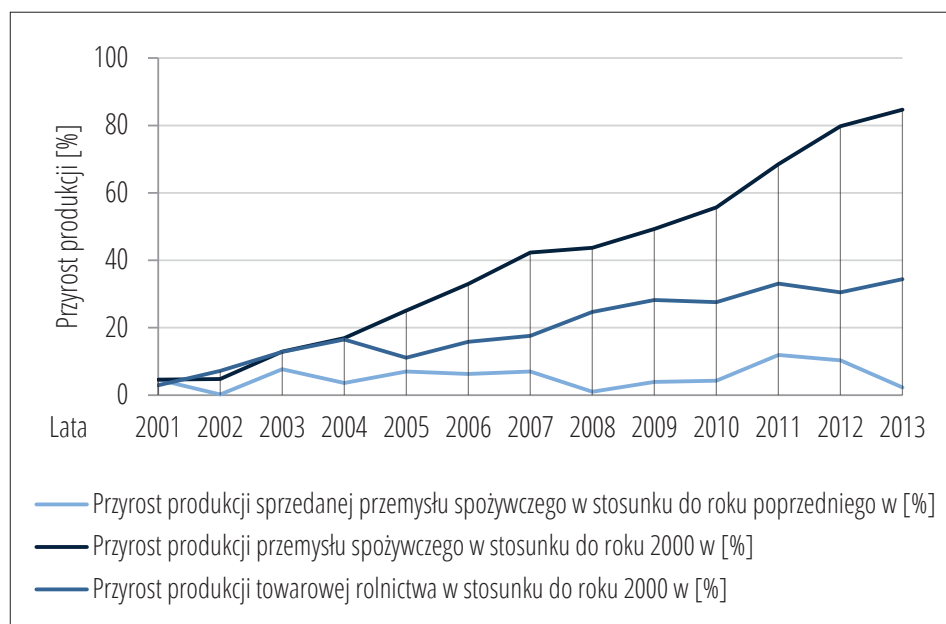
Największy przyrost nastąpił w produkcji przemysłu spożywczego w stosunku do roku 2000, od 4,6% w 2001 do 87,45% w roku 2013. Odnotowano również wysoki wzrost produkcji towarowej rolnictwa w stosunku do roku poprzedniego, z od 4,6% w 2001 roku do 34,4% w roku 2013. Niewielkie spadki produkcji towarowej rolnictwa nastąpiły jedynie

³⁰ A. Bielska, A. Byrt, J. Kępa, K. Wójcik, *Ogólna sytuacja gospodarcza*, [w:] *Trzy lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Bilans korzyści i kosztów społeczno-gospodarczych związanych z członkostwem w Unii Europejskiej*, A. Bielska (red.), Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa 2007, s. 22.

³¹ R. Urban, dz. cyt., s. 30.

w latach 2005 i 2012. Przyrost produkcji sprzedanej przemysłu spożywczego w stosunku do roku poprzedniego ewoluował w niewielkim zakresie lub utrzymywał się na stałym poziomie. Największy spadek nastąpił w 2008 roku, spowodowany kryzysem światowym. Według danych GUS³², wartość produkcji sprzedanej wyrobów przemysłu spożywczego i tytoniowego (ceny bieżące) w 2013 roku osiągnął poziom 160,7 mld zł.

Wykres 12.1. Tempo rozwoju przemysłu spożywczego i rolnictwa w latach 2001–2013

Źródło: obliczenia i opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W następnych latach również obserwujemy zwiększone tempo rozwoju przemysłu spożywczego. Wartość produkcji globalnej wytworzonej w przemyśle spożywczym w 2016 roku sięgnęła blisko 240 mld zł, stanowiąc 13 proc. wartości produkcji globalnej w gospodarce narodowej. Blisko 1/3 tej produkcji znalazła nabywców poza granicami naszego kraju, 30 proc. trafiło do dalszego przerobu, a 40 proc. do bezpośredniego

³² *Rocznik statystyczny rolnictwa 2014*, GUS, Warszawa 2015, s. 330.

spożycia. Oznacza to, że przemysł spożywczy cechuje wciąż relatywnie duży (w porównaniu z innymi przemysłami przetwórczymi) udział spożycia krajowego³³.

Wysoką dynamikę wzrostu sektora rolno-żywnościowego potwierdzają badania Patrycji Beby i Walentego Poczty. W latach 2004 i 2011 wydajność pracy w całym polskim przemyśle spożywczym, mierzona wartością dodaną brutto w cenach bieżących, wzrosła o ponad 70% (z 51,3 tys. zł do 88,4 tys. zł na osobę. W rolnictwie, w 2011 roku, wynosiła ona zaledwie 15,4 tys. zł na osobę, co wskazywało na niewielkie polepszenie wartości wskaźnika od 2004 roku (12,2 tys. zł/osobę). Wydajność majątku trwałego w 2011 roku, mierzona wartością dodaną brutto w sektorze rolno-żywnościowym, kształtuje się w rolnictwie na poziomie 0,28 zł, a w przemyśle spożywczym 0,44 zł/1 zł środków trwałych. Rolnictwo charakteryzuje się znacząco niższą wydajnością pracy i wydajnością ogółem³⁴. Po akcesji Polski do UE, wzrósł również ponadczterokrotnie eksport towarów sektora rolno-żywnościowego i stanowił on w roku 2012 około 1/4 sumy wartości produkcji sprzedanej rolnictwa i przemysłu spożywczego. Podstawowe znaczenie ma eksport na rynki UE, gdzie lokowane jest ponad 3/4 eksportu rolno-żywnościowego³⁵.

Można zatem powiedzieć, że sektor żywnościowy w Polsce przeszedł duże przeobrażenia w ostatnich dziesięcioleciach. Polska jest ósmym eksporterem żywności spośród państw UE. Sektor spożywczy pomyślnie przetrwał kryzys gospodarczy i notuje optymistyczne prognozy rozwoju. Polska, ze względu na czyste środowisko i stosunkowo niewielkie obszary gospodarstwa, oferuje duży potencjał dla produkcji żywności ekologicznej. Dalszy rozwój sektora możliwy jest m.in. dzięki tworzeniu marki polskiej żywności na rynkach zagranicznych. Istotne jest zatem kształtowa-

³³ *Niespodziewany sukces przemysłu spożywczego*, <http://wgospodarce.pl> [data dostępu: 10.09.2019].

³⁴ P. Beba, W. Poczta, *Miejsce sektora rolno-żywnościowego w gospodarce regionów*, "Journal of Agribusiness and Rural Development" 2014, nr 2(32), s. 9.

³⁵ A. Baer-Nawrocka, W. Poczta, *Przemiany w rolnictwie*, [w:] *Raport o stanie wsi. Polska...*, s. 112.

nie wizerunku Polski jako dostawcy wyrobów smacznych i bezpiecznych, wyprodukowanych z surowców o najwyższej jakości, przy zachowaniu rygorystycznych norm sanitarnych.

12.3. Zmiany sektora rolno-żywnościowego w polskich regionach

Tempo rozwoju przemysłu spożywczego kraju zależy przede wszystkim od tempa wzrostu gospodarczego regionu³⁶. Dlatego warto przyjrzeć się i przeanalizować przynajmniej niektóre czynniki wpływające na dynamikę rozwoju rolnictwa i sektora żywnościowego w regionach.

Sektor rolno-żywnościowy w Polsce w ujęciu regionalnym jest mocno zróżnicowany. Szczególnie dysproporcje, zróżnicowanie przestrzenne, występują w rolnictwie. Wynikają one z uwarunkowań przyrodniczych, a także organizacyjno-ekonomicznych, które wpływają na poziom wykorzystania potencjału rolnictwa polskiego, jak również jego konkurencyjność i znaczenie w danym województwie³⁷. Czynniki naturalne warunkują prowadzenie określonych upraw rolniczych, a co się z tym wiąże – determinują charakter produkcji rolniczej na danym obszarze. Pomimo występujących dysproporcji w rozwoju poszczególnych regionów, polskie rolnictwo podlega umiarkowanym przemianom, warunkowanym m.in. polepszeniem koniunktury w agrobiznesie oraz wsparciem środkami UE³⁸.

O dynamice sektora rolno-żywnościowego jako działu w całej gospodarce kraju i poszczególnych województwach świadczy m.in. udział

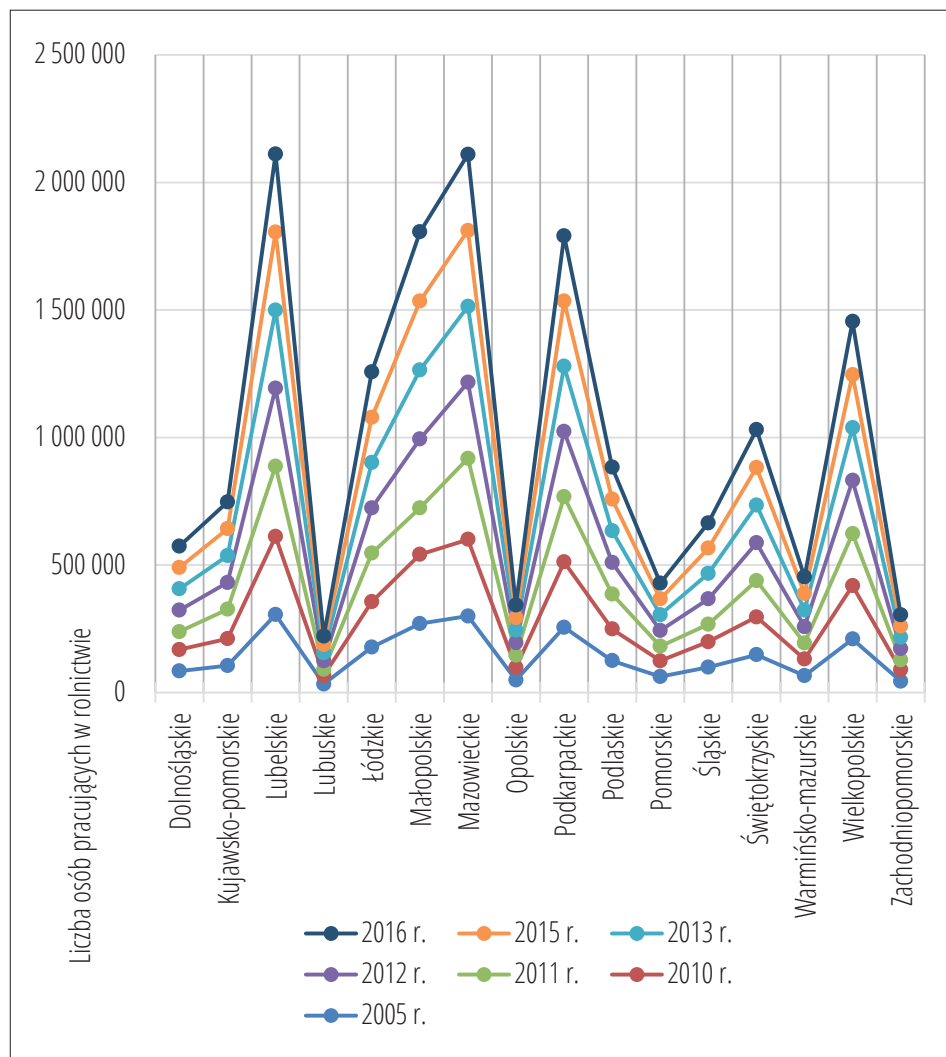
³⁶ R. Urban, dz. cyt., s. 25.

³⁷ Por. S. Krasowicz, J. Kopiński, *Wpływ warunków przyrodniczych i organizacyjno-ekonomicznych na regionalne zróżnicowanie rolnictwa w Polsce*, [w:]: *Regionalne zróżnicowanie produkcji rolniczej w Polsce. Raporty PIB 3*, Warszawa 2006, s. 81–99.

³⁸ W. Poczta, *Skala korzyści uzyskiwanych przez rolnictwo w wyniku wejścia Polski do UE (analiza uwzględniająca zróżnicowanie regionalne, główne kierunki produkcji rolnej i główne typy gospodarstw rolnych w pierwszym okresie akcesji – lata 2004–2006)*, [w:]: *Wpływ integracji z UE na polską gospodarkę żywnościową. Raport 90. Program Wieloletni 2005–2009*, IERiGŻ, Warszawa 2008, s. 24.

przemysłu spożywczego i rolnictwa w ogólnych zasobach pracy oraz struktura zatrudnienia w rolnictwie i przemyśle spożywczym. W ujęciu regionalnym wskaźnik udziału pracujących w rolnictwie ukazują znaczące zróżnicowanie (wykres 12.2.).

Wykres 12.2. Pracujący w rolnictwie według województw w latach 2005–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Rocznik statystyczny rolnictwa*, GUS, Warszawa 2014 i *Rocznik statystyczny rolnictwa*, GUS, Warszawa 2018.

Najmniej zatrudnionych jest w województwach, gdzie występował duży odsetek Państwowych Gospodarstw Rolnych (przed transformacją ustrojową w 1989 r.). W 2016 roku najmniej zatrudnionych było w województwach: lubuskim – 33308 osób, zachodniopomorskim – 44220 osób, opolskim 48569, pomorskim – 62178 i warmińsko-mazurskim – 65469 osób. Największy odsetek (przewyższający 30%) osób pracujących w rolnictwie charakteryzuje województwa: lubelskie (38,5%), podkarpackie (32,2%) oraz świętokrzyskie (32,8%). W tych trzech województwach skupia się około 30% całych zasobów pracy w rolnictwie polskim. Są to regiony o niskim poziomie urbanizacji, charakteryzujące się historycznie uwarunkowaną dominacją drobnego rolnictwa rodzinnego i niskim poziomem industrializacji.

Znacznie mniejsze zróżnicowanie występuje w przemyśle spożywczym. Najniższe zróżnicowanie występuje w województwach zurbanizowanych z silnie rozwiniętym przemysłem i brakiem dobrej bazy surowcowej. Są to województwa: dolnośląskie i śląskie. Największy odsetek osób zatrudnionych w przemyśle spożywczym odnotowano w województwie podlaskim oraz warmińsko-mazurskim. Są to obszary wschodniej Polski, szczególnie atrakcyjne dla inwestorów działających w sektorze rolno-żywnościowym nie tylko ze względu na niższe koszty pracy (wynagrodzenia pracowników przemysłu spożywczego kształtują się poniżej średniej dla Polski), niższe ceny produktów rolnictwa i pozostałych czynników produkcji, lecz także dobrą bazę surowcową.

Województwa mazowieckie i podlaskie wyróżniały się na tle pozostałych regionów najwyższym udziałem zatrudnionych w przemyśle spożywczym w porównaniu z ogółem zatrudnionych w przetwórstwie przemysłowym oraz przemyśle ogółem. W wartościach bezwzględnych największe przeciętne zatrudnienie w przemyśle spożywczym odnotowano w województwie mazowieckim (85,2 tys. osób), co stanowiło ponad 20% zatrudnienia w tym dziale gospodarki w Polsce. Wiązać się to może z lokalizacją na tym obszarze wielu największych firm przemysłu spożywczego w Polsce. Należy podkreślić, że przestrzenna koncentracja branży w poszczególnych regionach wiąże się często z lokalizacją bazy surowcowej, o której stanowi

rolnictwo. Kształtuje to potencjał przetwórstwa żywności, wpływa również na zróżnicowaną atrakcyjność inwestycyjną regionów³⁹.

Silne zróżnicowanie regionalne – jak przedstawiły Anna Nowak i Anna Kamińska – dotyczy zarówno cech strukturalnych, jak i produktywności czynników produkcji⁴⁰. Zróżnicowanie to przejawia się także w poziomie nakładów inwestycyjnych. Najwyższe nakłady przypadające na 1 ha użytków rolnych obserwuje się w województwach wielkopolskim, śląskim i opolskim. Przeciętnie w Polsce w latach 2004–2011 gospodarstwo rolne ponosiło nakłady inwestycyjne w wysokości 1345 zł. Najwyższy poziom tego wskaźnika występuje w województwie zachodniopomorskim i wielkopolskim, gdzie przewyższa on dwukrotnie poziom krajowy. Najmniejszą aktywnością inwestycyjną charakteryzują się gospodarstwa z regionów o rozdrobnionej strukturze agrarnej, tj. w województwach małopolskim, podkarpackim, świętokrzyskim. Nakłady inwestycyjne w przeliczeniu na 1 pracującego w rolnictwie przyjmowały podobny rozkład jak na 1 gospodarstwo. W województwie zachodniopomorskim były blisko trzykrotnie wyższe niż w skali kraju, w lubuskim dwukrotnie wyższe, w wielkopolskim osiągały 166% wskaźnika krajowego. W województwach małopolskim, podkarpackim i świętokrzyskim były o ponad połowę mniejsze niż przeciętnie w kraju⁴¹.

Analiza zróżnicowania przestrzennego nakładów inwestycyjnych w polskim rolnictwie pozwoliła na sformułowanie następujących wniosków⁴²:

1. W latach 2004–2011 nastąpiły zmiany w poziomie oraz strukturze nakładów inwestycyjnych w rolnictwie polskim. Wartość nakładów wzrosła dwukrotnie, co można wiązać z większymi możliwościami

³⁹ B. Grzybowska, *Przestrzenna koncentracja potencjału innowacyjnego w przemyśle spożywczym*, „Rocznik Ekonomiki Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich” 2013, 100, 2, s. 53–64.

⁴⁰ A. Nowak, A. Kamińska, *Regionalne zróżnicowanie nakładów inwestycyjnych w rolnictwie w Polsce*, „Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2013, nr 103, s. 21–22.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże, s. 25.

uzyskania wsparcia finansowego przez rolników w ramach środków pomocowych z UE. W badanym okresie obserwuje się wzrost udziału nakładów na maszyny, urządzenia techniczne i narzędzia.

2. Poziom nakładów inwestycyjnych w rolnictwie wykazuje wyraźne zróżnicowanie regionalne, zarówno w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych, na 1 gospodarstwo, jak i na 1 osobę zatrudnioną w tym sektorze. Różnica między województwem o najwyższych nakładach na osobę pracującą w rolnictwie (zachodniopomorskie), a tym, gdzie te nakłady są najniższe (podkarpackie), jest ponadsześciokrotna.

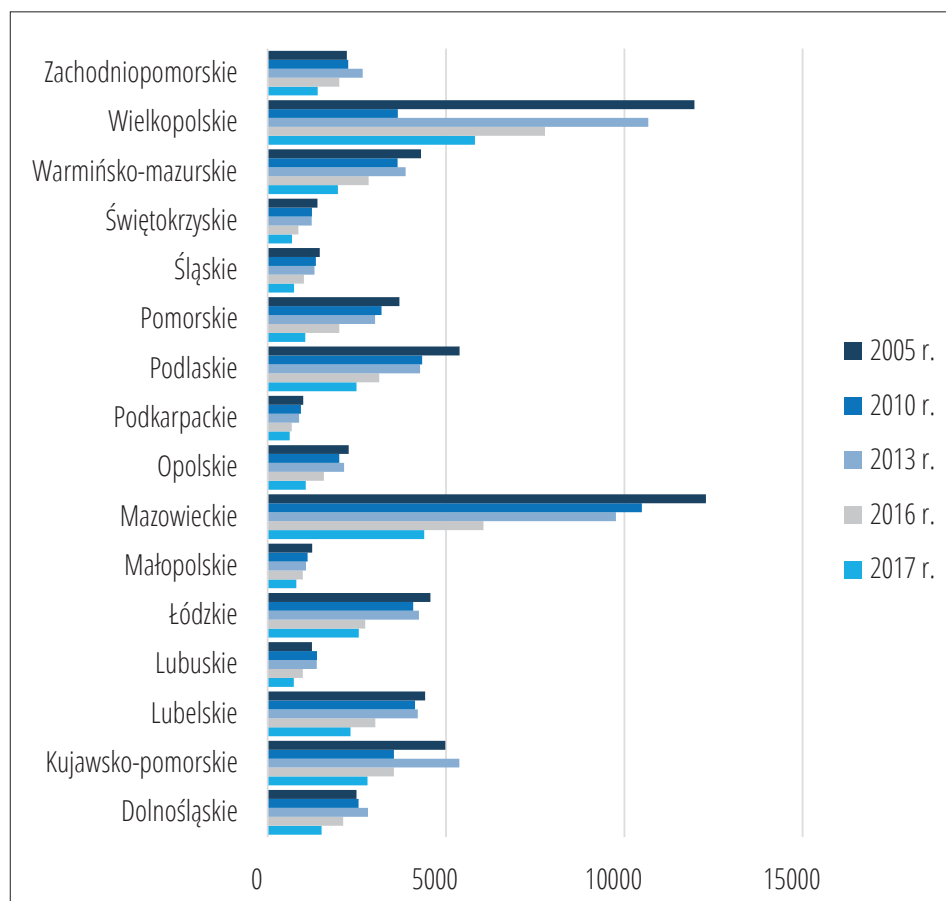
Istotnym czynnikiem wskazującym na dynamikę rozwoju rolnictwa w poszczególnych województwach jest wartość skupu produktów rolnych (wykres 12.3.).

Największą wartość skupu produktów rolnych w latach 2005–2017 uzyskano w województwie wielkopolskim i mazowieckim. Podwojenie wartości skupu większości województw Polski nastąpiło już w 2013 w stosunku do roku 2005. Największą wartość skupu produktów rolnych w 2017 roku odnotowano w województwie mazowieckim – 12287,9 mln zł i wielkopolskim 11963,6 mln zł. Najmniejszą sprzedaż odnotowano w województwie podkarpackim – 995,9 mln zł, co jest aż ponaddwunastokrotnie mniejsze w porównaniu z województwem mazowieckim i wielkopolskim. Wysokie wskaźniki w zakresie skupu osiągnęły natomiast pozostałe regiony wschodniej Polski, tj. województwo lubelskie, podlaskie i warmińsko-mazurskie.

Na polski sektor rolno-żywnościowy należy spojrzeć przede wszystkim przez pryzmat jego wyników produkcyjnych. Udział poszczególnych województw w tej strukturze był bardzo zróżnicowany i mieścił się w granicach od 18,4% w województwie wielkopolskim do 2,2% w podkarpackim. Względnie wysoki udział zaobserwowano również w województwie mazowieckim – 15,9%. Największym udziałem w produkcji sprzedanej przemysłu spożywczego charakteryzowały się dwa województwa: mazowieckie (24,5%) oraz wielkopolskie (16%). Najsilniejszą pozycję w strukturze wartości produkcji sprzedanej przemysłu spożywczego zachowały sektory: mięsny i mleczarski, a właśnie w województwach mazowieckim

i wielkopolskim są zlokalizowane największe firmy spożywcze prowadzące działalność w tych obszarach⁴³.

Wykres 12.3. Wartość skupu produktów rolnych według województw w mln zł (ceny bieżące)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Rocznik statystyczny rolnictwa*, GUS, Warszawa 2014 i *Rocznik statystyczny rolnictwa*, GUS, Warszawa 2018.

⁴³ R. Mroczek, *Inwestycje, majątek przedsiębiorstw i produktywność przemysłu spożywczego i głównych branż*, [w:] *Procesy dostosowawcze polskiego przemysłu spożywczego do zmieniającego się otoczenia rynkowego*. Raport 30. Program Wieloletni 2011–2014. IERiGŻ, Warszawa 2012, s. 37.

Najmniejszą wartość produkcji sprzedanej przemysłu spożywczego, nieprzekraczającą 3 mld zł, odnotowuje się w województwach: lubuskim, świętokrzyskim, opolskim i podkarpackim. Przemysł spożywczy odgrywa szczególnie ważną rolę w województwach podlaskim i warmińsko-mazurskim, gdzie udział jego produkcji sprzedanej w produkcji sprzedanej przetwórstwa przemysłowego i całego przemysłu kształtuje się na poziomie około 40%–50%. Oba te województwa charakteryzują się stosunkowo wysokim poziomem koncentracji podmiotów przetwórstwa rolno-żywnościowego⁴⁴.

Sektor spożywczy posiada silną pozycję w całej Polsce wschodniej, czyli województwach: warmińsko-mazurskim, podlaskim, lubelskim, świętokrzyskim i podkarpackim. Według danych Polskiej Agencji Informacji i Inwestycji Zagranicznych, wartość produkcji sprzedanej artykułów spożywczych w Polsce wschodniej stanowi ponad 20% wartości tej produkcji w całym kraju. W województwie podlaskim udział produkcji artykułów spożywczych w produkcji sprzedanej przemysłu sięga 50%. Udział w krajowej produkcji samego mleka tego województwa w 2010 roku wynosił ponad 27%. W 2016 roku wyprodukowano w województwie podlaskim mleko krowie za cenę 55,9 mln zł. W tym samym roku w województwie mazowieckim wyprodukowano mleko za kwotę 20 mln zł, a w województwach: lubuskim, zachodniopomorskim czy dolnośląskim za kwoty dziesięciokrotnie niższe⁴⁵.

Dominującymi gałęziami przetwórstwa rolno-spożywczego w regionie wschodniej Polski są: przemysł mleczarski, przetwórstwo mięsne, przetwórstwo owocowo-warzywne, przetwórstwo zbóż, przemysł cukrowniczy oraz produkcja gorzelniczo-piwowarska. Na terenie wspomnianych pięciu województw znajduje się kilka firm spożywczych, zaliczanych do największych polskich przedsiębiorstw. Wśród nich kluczowe znaczenie mają spółdzielnie mleczarskie. To właśnie w województwie podlaskim swoje siedziby mają dwie największe firmy z tego sektora: Spółdzielnia Mleczarska „Mlekoop” z Grajewa i Grupa Mlekovita z Wysokiego Mazowieckiego. Spółdzielnie

⁴⁴ P. Beba, W. Poczta, dz. cyt., s. 14.

⁴⁵ *Rocznik statystyczny rolnictwa 2018*, GUS, Warszawa 2018, s. 136,

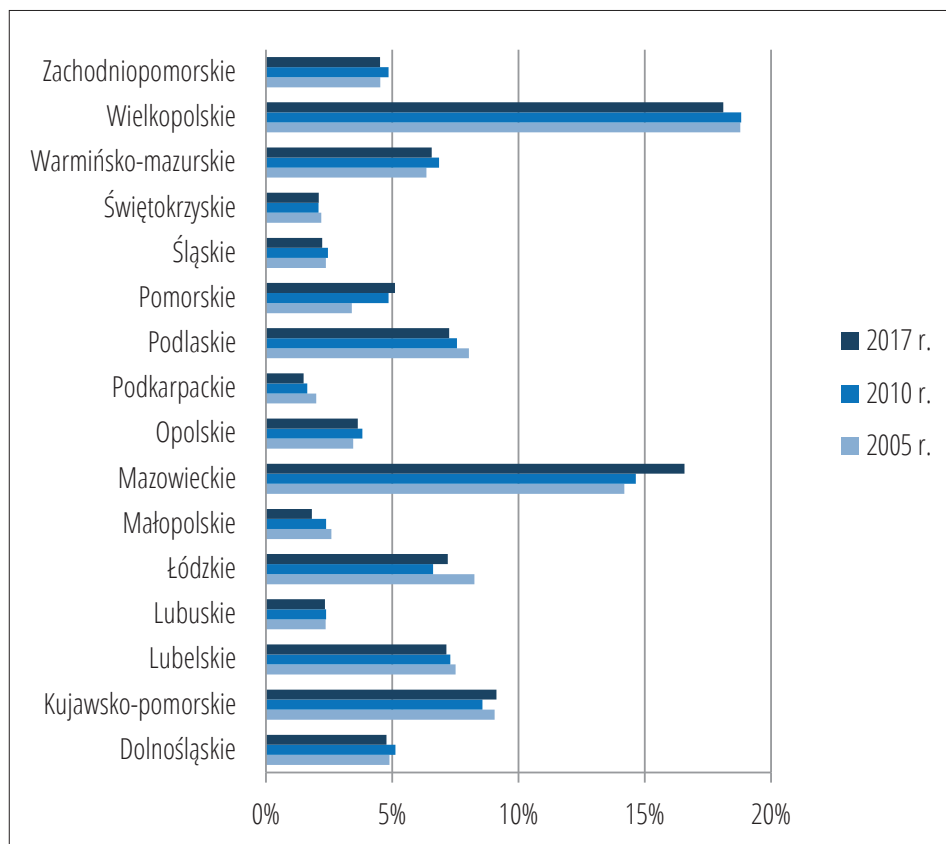
te zajęły odpowiednio: czwarte i piąte miejsce w Rankingu 700 – na liście największych przedsiębiorstw sektora spożywczego, przygotowanego przez magazyn „Rynek Spożywczy” i serwis www.portalspozywczy.pl. Ponadto w regionie znajdują się także siedziby: Okręgowej Spółdzielni Mleczarskiej w Piątnicy, Spółdzielni Obrotu Towarowego Przemysłu Mleczarskiego w Białymstoku, czy Spółdzielni Mleczarskiej Spomlek w Radzynie Podlaskim. Jednak nie tylko duże firmy z branży mleczarskiej można znaleźć na terytorium Polski wschodniej. Wśród nich znajdziemy także: British-American Tobacco Polska (Augustów), Wipasz SA (Wadąg), Indykpol SA (Olsztyn), GK Elstar Oils SA (Elbląg), ZM Łmeat-Łuków. Na terenie tych województw działa także część zakładów należących do największych koncernów przetwórczych, m.in.: Grupy Animex, czy Sokołowa⁴⁶.

Pomimo iż specyfiką przemysłu spożywczego jest rozproszenie, gdyż część zakładów przetwórczych związana jest z bazą surowcową lub z lokalnym rynkiem zbytu, to zgodnie z danymi statystycznymi dwa regiony Polski wyróżniają się dużym – w sumie 41% udziałem w krajowej produkcji tego sektora (rysunek 12.4.). Są to: województwa mazowieckie i wielkopolskie. W kolejnych 6 województwach lokuje się dalsze 21% przetwórstwa żywności; powyższy stan nie uległ zmianie od dziesięciu lat. Jest to jednak obraz nieco zafałszowany, ponieważ utożsamia rozmieszczenie produkcji z umiejscowieniem głównych siedzib firm, zwłaszcza tych dużych, powiązanych z korporacjami zagranicznymi. Te zaś świadomie lokowane są w największych ośrodkach biznesowo-administracyjnych, gdzie łatwo jest dojechać wynajętej kadrze zarządzającej oraz klientom, a także wygodniej żyć. Oddziały produkcyjne znajdują się w terenie; często nawet w zupełnie innym województwie⁴⁷. Jednak transport surowców, półproduktów i produktów we współczesnej gospodarce, nie stanowi już dużego problemu, m.in. z powodu dobrej infrastruktury drogowej i taboru samochodowego wyposażonego w agregaty chłodnicze.

⁴⁶ <http://www.wnp.pl> [data dostępu: 15.03.2019].

⁴⁷ *Sektor spożywczy w czasie i przestrzeni*, Raport Doradców Biznesowych BAA Polska, Warszawa 2011, s. 19.

Wykres 12.4. Regionalny rozkład wartości produkcji przemysłu spożywczego (% udziału w produkcji ogółem)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Można stwierdzić, że sektor rolno-żywnościowy rozwija się przede wszystkim w regionach wschodniej Polski, gdzie istnieją bogate tradycje rolnicze. Przemysł spożywczy jest najmniej znaczącym działem przemysłu w województwach dolnośląskim i podkarpackim oraz śląskim. W przypadku dwóch pierwszych województw są to obszary charakteryzujące się relatywnie słabą bazą surowcową, natomiast w przypadku województwa śląskiego jest to głównie skutkiem dużego rozwoju innych przemysłów⁴⁸.

⁴⁸ Por. P. Beba, W. Poczta, dz. cyt., s. 12–14.

Relacje między sektorem rolnym i żywnościowym, kształtowały się różnie w przekroju województw. W województwie śląskim produkcja sprzedana przemysłu spożywczego była ponad siedmiokrotnie większa aniżeli rolnicza produkcja towarowa. Wiąże się to z dużym poziomem industrializacji oraz gęstością zaludnienia tego regionu. Podobne, jednak nie tak znaczące, różnice można zaobserwować również w województwie mazowieckim, gdzie produkcja sprzedana przemysłu stanowiła 415% rolniczej produkcji towarowej. Relacje między działami sektora rolno-żywnościowego w województwie opolskim i świętokrzyskim są natomiast w wysokim stopniu wyrównane⁴⁹. W Polsce średnio produkcja sprzedana przemysłu spożywczego jest ponad dwukrotnie większa od rolniczej produkcji towarowej.

Podsumowanie

Sektor rolno-żywnościowy w Polsce przeszedł duże przeobrażenia w ostatnich dziesięcioleciach i jest jednym z najprężniej rozwijających się sektorów polskiej gospodarki. Cały czas pozostaje znaczącym subsystemem gospodarki narodowej, a udział w wartości dodanej brutto PKB (ceny bieżące) rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa utrzymuje się na poziomie nieco powyżej 3% (w 2002 roku wynosił 3,1%, w 2005 roku – 3,2%, w 2012 roku – 3,0%, a w 2017 roku 3,2%⁵⁰). W latach 2001–2017 nastąpił znaczny wzrost produkcji towarowej rolnictwa w stosunku do roku poprzedniego, z 4,6% w 2001 roku do 34,4% w roku 2013 i do 52% w roku 2017. Zauważa się też trend stałego zmniejszania zatrudnienia w rolnictwie. Odsetek pracujących w rolnictwie zmniejszył się z około 25% na początku transformacji do prawie 18% u progu wstąpienia do UE i do blisko 14,5% w roku 2017.

⁴⁹ Por. *Rocznik statystyczny rolnictwa 2018...*, s. 137.

⁵⁰ Tamże, s. 28–29.

Analizy w przeprowadzonych badaniach wskazują, że na rozwój sektora rolno-żywnościowego znacząco wpłynęło wejście Polski do UE i związane z tym wsparcie finansowe tego sektora w formie dopłat bezpośrednich i innych płatności zwiększających przychody rolników oraz przemysłu rolnego. Transformacja systemowa w Polsce, akcesja do struktur Unii Europejskiej w 2004 roku oraz procesy globalizacji wywołały wiele zmian w polskim rolnictwie. Dotyczą one także aktywności inwestycyjnej producentów rolnych. W latach 2004–2017 wartość nakładów inwestycyjnych w rolnictwie wzrosła ponaddwukrotnie. Zwiększył się udział nakładów inwestycyjnych na budynki i budowle związane z rolnictwem prawie dwukrotnie w porównaniu do lat 2010 i 2017. Wzrosły również, ale nieznacznie, nakłady na maszyny, urządzenia techniczne i narzędzia rolnicze. Zwiększyły się dochody gospodarstw rolnych i nastąpiło przyspieszenie rozwoju produkcji niektórych działów rolnictwa. Wzrost dochodów rolnictwa wynikał w niewielkim stopniu ze zwiększonej produkcji czy też poprawy efektywności gospodarowania. Korzystne dla rolników i środowiska było wspieranie gospodarstw znajdujących się na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania, na których produkcja rolnicza jest utrudniona ze względu na warunki naturalne⁵¹.

Po integracji Polski z UE nastąpiło wyraźne przyspieszenie rozwoju przemysłu spożywczego. W latach 2001–2017 rozwój przemysłu spożywczego był prawie identyczny jak tempo rozwoju gospodarczego Polski (ponad 5% rocznie), ponaddwukrotnie szybszy od tempa wzrostu spożycia żywności, napojów i wyrobów tytoniowych. W latach 2001–2017 nastąpił znaczny wzrost produkcji przemysłu spożywczego, z 4,6% w 2001 roku do 89,4% w roku 2017. Najważniejszymi czynnikami zwiększenia produkcji przemysłu spożywczego był wzrost krajowego popytu na żywność przetworzoną oraz rozwój eksportu, który przejął prawie 50% przyrostu produkcji przemysłu spożywczego. Wejście Polski do Unii Europejskiej spowodowało ożywienie inwestycyjne w polskim przemyśle spożywczym. Wprawdzie światowy kryzys gospodarczy spowodował wyhamowanie

⁵¹ A. Nowak, A. Kamińska, dz. cyt., s. 197–208.

aktywności inwestycyjnej w tym sektorze w latach 2009–2010, ale i tak była ona o ponad 25% wyższa niż przed akcesją⁵².

Dynamicznie rozwijający się eksport produktów rolno-spożywczych świadczy o ogromnym potencjale przedsiębiorczości rolnej oraz przewadze konkurencyjnej Polski na świecie. Zadaniem producentów rolnych powinno być dążenie do sprzedaży produktów wysokiej jakości (certyfikowanych), jak najmniej przetworzonych z postawieniem na kreowanie dobrej, polskiej, rozpoznawalnej na świecie marki. Zadaniem instytucji otoczenia sektora rolno-żywnościowego (m.in. systemu doradztwa), powinno być kompetentne wsparcie merytoryczne, intelektualne (m.in. w zakresie kultury gospodarowania ziemią, pozyskiwania i skutecznego wykorzystywania środków zewnętrznych).

Sektor rolno-żywnościowy jest w Polsce zróżnicowany zarówno pod względem struktury wewnętrznej, jak i znaczenia w gospodarce poszczególnych regionów. Zróżnicowanie występuje pod względem potencjału produkcyjnego, struktury produkcji, jak i efektywności gospodarowania. Wskaźnik udziału pracujących w rolnictwie w ujęciu regionalnym również ukazuje znaczące zróżnicowanie. Najmniej zatrudnionych jest w województwach, gdzie był duży odsetek PGR-ów tj. w województwie lubuskim, zachodniopomorskim, opolskim, pomorskim i warmińsko-mazurskim. Największy odsetek (przewyższający 30%) osób pracujących w rolnictwie charakteryzuje województwa: lubelskie, podkarpackie oraz świętokrzyskie. Są to regiony o niskim poziomie urbanizacji, charakteryzujące się historycznie uwarunkowaną dominacją drobnego rolnictwa rodzinnego. O dynamice rozwoju rolnictwa w poszczególnych województwach świadczy również wartość skupu produktów rolnych. Największą wartość skupu produktów rolnych w latach 2005–2017 uzyskano w województwach wielkopolskim i mazowieckim. Natomiast najmniejszą sprzedaż odnotowano w województwie podkarpackim (ponaddwunastokrotnie mniejsze w porównaniu z województwem wielkopolskim). Wysokie wskaźniki w zakresie skupu

⁵² *Sektor spożywczy w Polsce*, PAIZ, Warszawa 2013, s. 2.

osiągnęły pozostałe regiony wschodniej Polski, tj. województwa: lubelskie, podlaskie i warmińsko-mazurskie.

Analiza badanych czynników sektora rolno-żywnościowego w poszczególnych regionach Polski wskazuje, że w województwach śląskim, mazowieckim i warmińsko-mazurskim dominuje przemysł spożywczy, natomiast we wschodnich regionach Polski – rolnictwo. Sektor rolno-żywnościowy szczególną rolę odgrywa na obszarach wschodniej Polski zarówno w zakresie uzyskiwanych wyników produkcyjnych, jak i pod względem zagospodarowania zasobów pracy. O roli sektora w tych regionach decyduje głównie produkcja rolnicza.

Analizy wskazują, że w Polsce powinna być realizowana polityka rolno-żywnościowa dotycząca zmian struktury agrarnej w kierunku sprawnie działających mechanizmów przepływu ziemi z gospodarstw mało produktywnych, bądź źle wykorzystujących ziemię, do gospodarstw bardziej efektywnych pod tym względem. Potrzebna jest też poprawa struktury polskiego rolnictwa. Zmniejszyła się stopniowo liczba gospodarstw rolnych małych i średnich, na rzecz tworzenia gospodarstw rolnych powyżej 50 ha (obecnie jest ich 2% w stosunku do ogółu liczby gospodarstw w Polsce). Z pewnością nastąpi wówczas większa efektywność gospodarowania (m.in. lepsze wykorzystanie maszyn rolniczych). Istnieje jednak przy tym niebezpieczeństwo zwiększenia stosowania chemicznych środków ochrony roślin i nawozów sztucznych, które zanieczyszczą ziemię i żywność, powodując jej gorszą jakość.

Oczekiwanym kierunkiem rozwoju polskiego rolnictwa jest z pewnością skupienie działań na rozwoju produkcji żywności ekologicznej wysokiej jakości, najlepiej certyfikowanej, która jest poszukiwana przez coraz to liczniejszą grupę konsumentów na rynkach polskich i zagranicznych. Produkcja takiej żywności zwiększy z pewnością eksport w handlu zagranicznym produktami rolnictwa i przemysłu spożywczego. Z uwagi na starzejące się społeczeństwa w krajach rozwiniętych, szybko będzie się także rozwijał rynek produktów spożywczych dedykowanych konsumentom w podeszłym wieku. Bardzo duże znaczenie dla konkurencyjności sektora rolno-żywnościowego na rynku będzie miało wdrożenie nowych technologii zarządzania i modeli biznesowych.

Kluczem w poszukiwaniu optymalnego modelu polskiego sektora rolno-żywnościowego jest maksymalizacja efektywności (produktywności) nakładów ogółu czynników produkcji. Ten kierunek jest zgodny z tendencjami w światowych gospodarkach krajów wysoko rozwiniętych i potwierdzony analizami przeprowadzonymi w niniejszym opracowaniu, zarówno na poziomie krajowym, jak i w poszczególnych województwach Polski. Nie można jednak przy tym zapomnieć o potrzebie produkcji żywności ekologicznej, która będzie certyfikowana, a więc poddawana stałej ocenie ze względu na obecność w niej wszelkiego rodzaju niepożądanych dla człowieka i zwierząt środków chemicznych. Ten kierunek rozwoju polskiego rolnictwa jest szczególnie ważny, ze względu na ochronę zdrowia konsumentów i coraz większą świadomość wielu ludzi w kierunku prowadzenia zdrowego stylu życia.

Niezbędne wydaje się prowadzenie dalszych badań, popartych analizą megatrendów ekonomicznych na poziomie światowym, globalnym oraz makroekonomicznych na poziomie kraju i regionów. W analizach tych należy brać pod uwagę m.in. międzynarodową współpracę gospodarczą, większy dostęp do nowych rynków, sieci zbytu, kapitału technologii i informacji. Badania na poziomie mega- i makroekonomicznym, stanowią podstawę w zrozumieniu mechanizmów rozwojowych sektora rolno-żywnościowego i formułowania polityki oraz długookresowych strategii rozwojowych. Jest to warunek konieczny do prawidłowego funkcjonowania pierwotnego, a zarazem podstawowego sektora gospodarki, bez którego niemożliwa jest egzystencja społeczeństwa polskiego, jak też wszystkich społeczeństw na naszym globie.